

BISERKA DUMBOVIĆ-BILUŠIĆ, NIKOLINA VREKALO

KULTURNI KRAJOLIK VELIKOG TABORA – PREPOZNAVANJE, VRJEDNOVANJE I ZAŠTITA

CULTURAL LANDSCAPE OF VELIKI TABOR – IDENTIFICATION, VALORISATION AND PRESERVATION

Burg-dvorac Veliki Tabor izgrađen je na početku 16. stoljeća kao utvrda na vrhu brijega. Primarni razlog gradnje bila je obrana od Turaka u prostornom obrambenom sustavu doline rijeke Sutle, na koje se širem području istodobno grade feudalni gradovi (burgovi), također i s druge strane rijeke u Štajerskoj. Bio je središtem vlastelinskoga posjeda obitelji Ratkaj do kraja 18. stoljeća, no nakon toga zbog promjena raznih vlasnika započinje razdoblje njegova propadanja.

Veliki je Tabor dosad bio predmetom niza istraživanja s povijesnog, arhitektonskog, arheološkog i povijesno-umjetničkog gledišta, ali je nedovoljno vrjednovano njegovo ambijentalno i pejzažno značenje.

Rad se bavi istraživanjem prostora egzistencijalno vezanoga uz burg-dvorac Veliki Tabor, posebice njegovim kulturnim krajolikom, a uključuje analize povijesnoga razvoja prostora nekadašnjega vlastelinskoga posjeda; prirodnih značajki (reljef, pokrov tla, vode), poljodjelskih kultura i načina korištenja zemlje tijekom povijesnih razdoblja, arhitektonskih oblika i načina gradnje (povijesnih i recentnih). Osim toga, istražuju se perceptivne i vizualne značajke prostora, glavne vizure, komunikacijski tijekovi, estetski doživljaji i osjećaj prostora.

U metodološkom smislu krajolik Velikoga Tabora raščlanjuje se u kontekstu suvremenoga koncepta krajolika, koji se ne zadržava samo na doživljaju i vizualnim dojmovima. Prema definiciji kulturni je krajolik sinteza specifične konfiguracije i topografije, vegetacijskoga pokrova, načina korištenja zemlje, uzorka naselja, povijesnih i kulturnih procesa te aktivnosti. U takvom je sagledavanju krajolik definiran i kao visokouilitarni, okosnica gospodarskoga života stanovništva i lokalne zajednice.

Krajolik Velikoga Tabora trebalo bi sagledavati prije svega u procesu njegova života, ali istodobno skrbeći o njemu kao uzorku. U njegovu je razvitku od velike važnosti očuvanje identiteta primjenom stručno usvojenih metoda zaštite i održavanja krajolika, te revitalizacijom najkvalitetnije razvojne faze.

The Veliki Tabor burg-manor was erected at the beginning of the 16th century as a fortification on top of a hill. The primary reason for its construction was for defensive purposes against the Turks in the river Sutla valley defensive system. In this wider area, including the other side of the river, in Austria (Steiermark county), feudal settlements (burgs) were being built at the same time. Veliki Tabor was the center of the family Ratkaj patrician estate until the end of the 18th century, after which, due to frequent changes in ownership, begins its deterioration.

Veliki Tabor has been the subject of numerous research from the historical, architectural and historically-aesthetic point of view, but its ambient and landscape significance are insufficiently valorized.

This paper deals with the research of space existentially connected to the Veliki Tabor burg-manor, especially its cultural landscape, including the analyses of the historical development of space of the former patrician estate; its natural features (relief, land cover, water), agricultural cultures and means of land use throughout the historical periods, architectural shapes and manners of construction (historical and recent). Also examined are the perception and visual features of space, the main images, communication flow, aesthetic experiences and the sense of space.

In the methodological sense, the Veliki Tabor landscape is broken down in the context of the contemporary landscape concept, which does not encompass only the experience and visual impressions. According to the definition, the cultural landscape is a synthesis between the specific configuration and topography, vegetation cover, methods of lands use, settlement patterns, historical and cultural processes and activities. In this sense, landscape is defined as highly utilitarian, the framework of the economic life of the population and the local community.

BURG-DVORAC VELIKI TABOR
KULTURNI KRAJOLIK
PREPOZNAVANJE KRAJOLIKA
VRJEDNOVANJE KRAJOLIKA
POSTUPCI ZAŠTITE KRAJOLIKA

BURG-MANOR VELIKI TABOR
CULTURAL LANDSCAPE
LANDSCAPE RECOGNITION
LANDSCAPE VALORIZATION
LANDSCAPE PROTECTION PROCEDURES

Mr.sc. BISERKA DUMBOVIĆ-BILUŠIĆ, dipl.ing.arh.
Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne
baštine, Konzervatorski odjel u Zagrebu
Mesnička 49, 10000 Zagreb, Hrvatska/Croatia
www.min-kulture.hr
Tel. +385 (0)1 4851 522
Fax +385 (0)1 4851 519
E-mail: biserka.dumbovic@zg.t-com.hr

NIKOLINA VREKALO, dipl.pov.umj.
Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne
baštine, Konzervatorski odjel u Zagrebu
Mesnička 49, 10000 Zagreb, Hrvatska/Croatia
www.min-kulture.hr
Tel. +385 (0)1 4851 522
Fax +385 (0)1 4851 519
E-mail: nikolina_vrekalo@yahoo.com

Burg-dvorac Veliki Tabor jest stambeno-obrambeni i gospodarski sklop izgrađen na vrhu vizualno izloženoga platoa brijega, na visini od 342 m/nv, nedaleko od naselja Desinic, u brjegovitu krajoliku Kostelskoga gorja, koje čine Desinicka, Suncana i Košnička gora. S Velikoga Tabora pružaju se panoramske vizure na položitije i razvedenije brežuljke u dolini potoka Horvatska. Oko Velikoga Tabora, zapadno i istočno prema Vinagori, na južnim osunčanim padinama brjegova, pružaju se u neprekinutom nizu vinogradi. Tradicija vinogradarstva na ovome je području prisutna od srednjega vijeka, a do danas je očuvana u načinu obrade vinograda i pripremanju vina u tradicijskim građevinama – klijetima, građenim od kamena ili drva. Na padinama brjegova, uza seoske putove, smješteni su stari zaseoci u kojima još ima očuvanih i etnološki vrijednih stambenih i gospodarskih građevina iz 19. stoljeća. Na vrhovima susjednih brjegova, okružene vinogradima, izgrađene su kapele sv. Magdalene, sv. Ivana i sv. Margarete, a brojna raskrižja seoskih putova obilježena su karakterističnim pučkim drvenim raspelima i pokloncima. Na burg-dvorac Veliki Tabor i okolno gorje pružaju se vizure iz širega prostora, a najimpresivnija je vizura s juga, iz slikovite doline potoka Horvatske kojom prolazi trasa povijesne ceste.

Osim u kvaliteti i očuvanosti arhitektonskih struktura i oblika, značenje Velikoga Tabora očituje se i u kakvoći pripadajućega pejzažnog okruženja. Vanjski je obrambeni zid, s dvije polukule i snažnom peterokutnom bastionskom kulom, zatvarao zaravneni greben na kojemu je smješten Veliki Tabor. Ovaj ograđeni prostor vjerojatno je imao funkciju tabora,¹ tj. zbjega za okolno stanovništvo pred turskim pljačkaškim napadima. Unutrašnji utvrđeni prsten čine četiri polukružne kule i ulaz, a u unutrašnjoj je jezgri smješten trokatni stambeni palas. Središnji dio burga, palas i kule sa zidinama i ulazom, u svojoj je cjelokupnosti ostao gotovo nepromijenjen, determiniran stilskim razdobljem kasne gotike, s manjim renesansno-baroknim preinakama.

Rad se bavi prostornim okruženjem Velikoga Tabora, koji je s burgom povezan funkcionalnim, povijesnim, vlasničkim, društvenim, egzistencijalnim i vizualnim odnosima, a uključuje analize i odnose graditeljskih i naseobinskih struktura u kojemu su nastale. Temelji se na tezi da je arhitektonska struktura nedjeljiva od svojega okruženja, odnosno da je, između ostaloga, i rezultat geomorfoloških i prirodnih datosti. Prirodna i reljefna obilježja lokacije odabrane za gradnju burga u organskom su jedinstvu s graditeljskom strukturom jer su, preoblikujući prirodu, nepoznati graditelji postavili svoje znakove – oblike koji posjeduju vlastitu realnost. Složimo li se s tvrdnjom da prezentacija počinje od načela da su znak i realno ekvivalent,² pod pojmom realnosti moramo smatrati cjelokupan egzistencijalni prostor. Prostor Velikoga Tabora, koji se oblikovao pod uvjetima složenih društvenih odnosa uvjetovanih povijesnim okolnostima tijekom nekoliko stoljeća, nije do danas doživio značajnijih promjena. Ima značenje konstante kojom je stvoren osebujan identitet prostornih i graditeljskih struktura, prepoznat kao kulturni krajolik. Krajolik Velikoga Tabora može se smatrati prepoznatljivim uzorkom krajobrazne regije Hrvatskoga zagorja.

¹ Samo ime „tabor“ vjerojatno potječe od tabora – zbjegova lokalnoga stanovništva pred turskim pljačkaškim pohodima. Ovakve su fortifikacije građene od kraja 15. i u 16. stoljeću na prostoru Hrvatskoga zagorja, Slovenije i u okolici Zagreba. Ondje su to najčešće utvrđene crkve, okružene zidinama i prikovnicama, a poslije su pretvorene u barokne „cinktore“.

² BAUDRILLARD, J. (1968.), *Simulacra and Simulations* (u Selected Writings), Polity Press, str. 170

Cilj rada jest identifikacija (prepoznavanje) širega prostora dvorca kao kulturnoga krajolika, vrjednovanje njegovih sastavnica, određivanje granica zaštite te naglašavanje značenja izrade plana održavanja i zaštite kojim bi se omogućilo čuvanje vrijednosti u sklopu suvremenoga načina korištenja i gospodarenja prostorom.

Burg-dvorac Veliki Tabor predložen je za listu Svjetske kulturne baštine (UNESCO) zajedno sa svojim prostornim okruženjem – kulturnim krajolikom, budući da predstavlja očuvanu sliku feudalnoga načina života u zaleđu najzapadnije granice turskih osvajanja.

Njegova posebnost proizlazi iz činjenice da na širem kulturološkom području nema sličnoga očuvanog primjera ove vrste graditeljstva. Naime, u siroj regiji postoji niz feudalnih srednjovjekovnih burgova (plemičkih feudalnih gradova) koji su nakon 16. stoljeća napušteni, te dvoraca kasnijeg razdoblja koji nemaju obrambenu funkciju. Svojom arhitektonskom strukturom i njenom organskom povezanošću s krajolikom Veliki Tabor predstavlja cjelovito prostorno-graditeljsko ostvarenje u kontekstu prostora i vremena.

PROSTOR KAO EGZISTENCIJALNA KATEGORIJA

Prostor u širem smislu riječi podrazumijeva materijalni okvir čovjekova života, a teritorij određen granicama (teritorijalnost) definiran je kao ponašanje kojim neki organizam na sebi svojstven način polaže pravo na određenu površinu, braneci je čak i od vlastite vrste. Teritorijalnost tako čini okvir prostora u kojemu se stvari događaju i svojstven joj je oštar osjećaj granica.³ Teritorij je nužno povezan s čvrsto definiranim strukturama koje tijekom vremena uvjetuju preobrazbu određenoga prostora. Pitanje definiranja prostora kao teritorija i kao jednoga od temeljnih egzistencijalnih problema zasnovano je na stajalištu da je egzistencija prostorna.⁴ Egzistencijalni prostor je psihološki koncept u kojemu čovjek stvara i razvija određene obrasce u kontaktu sa svojom okolicom. On je rezultat zajedničkoga djelovanja čovjeka na okolicu (prirodni okvir) i okolice na čovjeka, a nikada ne daje završenu i potpunu sliku. Egzistencijalni je prostor određen konkretnom strukturom vlastite okolice i prirodnim zadanošćima (reljefnim, klimatskim, hidrološkim, biološkim), te čovjekovim nastojanjem da je promijeni (antropogeni činitelji; naselja, arhitektura, poljodjelske kulture). Naseobinski i graditeljski oblici te mreža komunikacija konkretiziraju sliku prostora koja, polazeći od postojeće okolice, stvara nove realitete. Odnos čovjeka i njegove okolice (prirodnih sastavnica) jest dvosmjernan proces, stvaran uzajamni zajednički odnos u kojemu se oba entiteta mijenjaju, a stvoreni egzistencijalni prostor jest realni vid i rezultat tog odnosa.⁵

UTJECAJ PRIRODNIH SASTAVNICA NA UOBLIČENJE EGZISTENCIJALNOGA PROSTORA

Prirodni elementi, kao što su reljef, klima, vode, vrste tla, vegetacija i životinje – prirodne su sastavnice koje su najmanje promjenjive. U odnosu na njih, naselja, građevine i obrađeni poljodjelski prostori (oranice, livade, vinogradi, vrtovi, voćnjaci) posljedica su ljudskih zahvata u prostor pa su vezani za promjenu povijesnih, društvenih, posjedovnih, ali i tehničkih okolnosti. Iako su reljefna morfologija, vode i vegetacijski pokrov u osnovi samo podloga, odnosno fizički ambijent za stvaranje egzistencijalnog i arhitektonskog prostora,⁶ oni također imaju svoju izraženu strukturu. Struktura reljefa odredila je površine pogodne za gradnju i razvoj srednjovjekovnoga burga-dvorca, a isto tako usmjerila pravce putova i cesta, kao i formiranje područja za zemljoradnju. Po svojim strukturnim i reljefnim osobinama pejzaž je već u sebi

3 HALL, E.T. (1965.), *The Hidden Dimension*, New York, 1. i 2. poglavlje

4 HEIDEGGER, M. (1954.), *Bauen, Wohnen, Denken und Aufsätze II*, Pfulingen, str. 31

5 SCHULZ, C.N. (1975.), *Egzistencija, prostor, arhitektura*, Beograd, str. 37

6 SCHULZ, C.N. (1965.), nav. dj. (bilj. 5.), str. 42

sadržavao potencijalna mjesta pogodna za smještaj kasnosrednjovjekovnoga burga-dvorca: prirodno izdvojeno brdo, vrhove brežuljaka na kojima su zasađeni vinogradi za smještaj kapela⁷ i prirodno zaštićena mjesta, s lakom mogućnošću povezivanja s okolicom, značajnim elementima za razvoj naselja. Krajolik sa svojim snažno izraženim strukturnim osobinama i reljefnim oblicima – čovjekovim je zahvatima, gradnjom i kultiviranjem prostora, omogućio prostornu orijentaciju i uspostavljanje čitljivosti.⁸ Pejzaž je, dakle, imao funkciju uobličenja kontinuirane podloge specifične egzistencijalne sredine: padine, konture vrhova; promjene u teksturi (vegetaciji) indicirale su i nametnule one površine koje su postale dio tadašnje čovjekove predodžbe o mjestu povoljnom za gradnju burga-dvorca, razvoj naselja, ali i za obradivanje vinograda i oranica.

Prirodni je pejzaž krčenjem šuma kultiviran u poljodjelske površine, čvrsto glineno tlo postalo je plodno tek nakon oranja plugom i volovskom zapregom. Ager (oranica) je najočitiiji svjedok ljudskoga djelovanja na krajolik, koji nije više prirodan, već je antropiziran berbom, ispašom, lovom, zemljoradnjom, ali je i dalje pod presudnim utjecajem čimbenika prirode.⁹ On ovisi još više o povijesnom vremenu, promjenama, te složenim odnosima čovjeka i prirode, a jedni i drugi mijenjaju se i međusobno djeluju.

Gradnjom burga-dvorca Velikoga Tabora u prostoru je postavljen znak – ne samo u neposrednom teritoriju strogo utvrđenih granica, već je njegov egzistencijalni prostor proširen i dolinom potoka Horvatska, kao i na padine Desinić gore, s kojih se uspostavljaju međusobni vizualni kontakti. Složimo li se s tvrdnjom da reprezentacija počinje od načela da su znak i realno ekvivalent,¹⁰ pod pojmom realnosti moramo smatrati cjelokupan egzistencijalni prostor. Veliki Tabor ne zahtijeva od promatrača samo aktivnost pogleda, već izaziva živu percepciju povezanu s proteklom događajima, njegovim stanovnicima i načinom života. Prostor distance, odnosno prekida vizure, vizualnog odmaka i zatvaranja kadra postavlja zahtjev za prepoznavanjem onoga što se nalazi između slike i oka koje gleda, a ta se recepcija ne događa trenutno, brzinom pogleda, već u procesu otkrivanja, u sekvencama, povremeno zatvarajući vidno polje.

KULTURNI KRAJOLIK

Kulturni je krajolik kao entitet, najsloženija struktura, priroda koju je oblikovao čovjek.¹¹ Prema objašnjenju pojma krajolik obuhvaća prostor koji je u vidnom polju ono što se pruža oku pri pogledu na prirodu nekoga kraja.¹² Krajolik je ukupna vizualna pojava koja uključuje topografiju, oblike, stvorene uzorke odnosno slike područja. Krajolik je, međutim, i složena, dinamična struktura koja se mijenja ne samo u svomu povijesnom trajanju već i ciklički mijenom godišnjih doba.

U filozofskom diskursu krajolik se može smatrati konceptom koji obuhvaća više od faktičnoga i ulazi u područje estetskog i osjećaja. Estetsku dimenziju treba shvatiti i kao umjetnički čin, kako bi se uopće moglo približiti vidljivoj formi prirode, a oblikovanje krajolika prepoznato je kao najobuhvatnija umjetnost.¹³

Priroda i čovjek zajedničkim međusobnim djelovanjem oblikuju kulturni krajolik, koji je kao egzistencijalni prostor skup integralnih kulturno-povijesnih, graditeljskih, prirodnih i estetskih vrijednosti, složena struktura opipljivoga i neopipljivoga (materijalnoga i nematerijalnoga) identiteta. Odras je kulture i vremena koji su ga kreirali, odražava povijesni slijed razvitka i korištenja prostora. Kulturni se krajolik definira i kao topografski određeno područje koje uključuje prirodne i kulturne značajke, a po-

⁷ Na brdima u neposrednoj blizini Velikoga Tabora, u vinogradima smještene su kapele; na vrhu brda Hum smještena je kapela sv. Magdalene, na brdu Ivanić Košnički nalazi se kapela sv. Ivana, a na brdu Osredak Desinić stajala je kapela sv. Margarete.

⁸ LYNCH, K. (1974.), *Slika jednog grada*, Beograd, str. 3

⁹ CRKVENČIĆ, I. (1958.), *Prigorje planinskog niza Ivančice*, Radovi Geografskog instituta Sveučilišta u Zagrebu, str. 41. Prije pretežito šumovit kraj pretvoren je kolonizacijom u krčevinsko područje u kojemu su obradive površine okružene šumama na strmijim padinama. Stvoren je prepoznatljiv poljodjelski krajolik koji je trajao sve do sredine 19. stoljeća, kada se zbog socijalnih i ekonomskih promjena počeo radikalno mijenjati. Tu prvobitnu pejzažnu sliku do sredine 19. stoljeća, kao i današnju koja je razvojem iz nje nastala, možemo razumjeti jedino ako upoznamo posjedovne odnose. Posjedovni odnosi šuma i pašnjaka u feudalno doba najviše su utjecali na izgled poljodjelskoga krajolika.

¹⁰ BAUDRILLARD, J. (1968.), *Simulacra and Simulations* (u Selected Writings), Polity Press, str. 170

¹¹ SCHULZ, C.N. (1982.), *Genius loci*, Stuttgart, str. 40

¹² ANIĆ, V. (2004.), *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*, Zagreb, str. 628

¹³ JELICOE, G.S. (1987.), *The Landscape of Man*, Thames and Hudson, London, 1975, dopunjeno izdanje 1987, 1. dio, str. 7

vezan je događanjima i aktivnostima tijekom povijesti, te reprezentira neke povijesne, kulturne ili estetske vrijednosti.¹⁴

Postoji nekoliko klasifikacija i podjela na tipove kulturnoga krajolika, a osnovna obuhvaća kreirani, spontani i asocijativni krajolik.¹⁵

Kulturni krajolik Velikoga Tabora tipološki pripada krajobraznoj cjelini Hrvatskog zagorja¹⁶ i u sebi sadrži sve sastavnice prepoznatljivog uzorka pripadajućega tipa krajolika. Iznimnu vrijednost, izuzetnost i posebnost daje mu lokacija burga-dvorca slikovite arhitekture, smještenoga na vrhu izdvojenoga brijega. Prema svojim obilježjima svrstava se u tip spontanoga krajolika, nastalog organskim putem i višestoljetnim djelovanjem društvenoga i gospodarskoga poticaja na svoj prirodni okoliš. Kao kontinuirani krajolik zadržao je temeljnu ulogu i u današnje doba, još uvijek usko povezanu s tradicijskim načinom života. U njemu je prisutan proces razvitka, ali istodobno još i sada pruža sliku svoga povijesnog razvoja, i to kao poljodjelski ručno rađeni krajolik.

SASTAVNICE KULTURNOGA KRAJOLIKA

Krajolik je po svojoj definiciji fizionomija našega materijalnog okruženja,¹⁷ dakle sastavljen od materijalnih (racionalnih) i osjetilnih značajki, te ga ne možemo sagledati racionalnim metodama kao cjelinu, već ga analiziramo kroz njegove sastavnice.

Činitelje (sastavnice) koji sudjeluju u stvaranju i oblikovanju kulturnoga krajolika moguće je podijeliti u osnovne grupe:

- Prirodne sastavnice: geološki sastav i građa, reljef, podneblje, vode, biljni i životinjski svijet;
- Antropogene sastavnice: obilježja naseljavanja prostora (uzorci povijesnih naselja i arhitekture, mreža komunikacija, oprema prostora), osnovno korištenje i prevladavajuće djelatnosti u prostoru (povijesni i suvremeni način obrade i korištenja tla, vinogradi, voćnjaci, oranice), funkcije i značenje prostora tijekom povijesnih razdoblja;
- Fizionomijsko-morfološke (estetske) komponente: mjerilo, proporcije, linije razgraničenja, rubovi, granice, dominante, oblici, boje, vizure, raznolikost;
- Asocijativne komponente: simbolične vrijednosti, kulturna i tradicionalna duhovna obilježja, identitet prostora (povijesne priče i legende, znamenite osobe kulture, umjetnosti, znanosti), motivi slikarstva, glazbe, literature.

METODOLOŠKI PRISTUP

U metodološkom smislu, krajolik Velikoga Tabora analizira se u kontekstu suvremenoga koncepta krajolika, koji se ne zadržava samo na doživljaju i vizualnim dojmovima. Budući da krajolik predstavlja sintezu specifične konfiguracije i topografije, vegetacijskoga pokrova, načina korištenja zemlje, uzorka naselja, povijesnih i kulturnih procesa i aktivnosti – u takvom je sagledavanju krajolik definiran ne samo u kontekstu estetskoga i percepcijskoga već i kao visokoutilitarni prostor, okosnica gospodarskoga života stanovništva i lokalne zajednice.

Metodologija zaštite i očuvanja vrijednosti kulturnoga krajolika i njegova održivog uključivanja u gospodarski život temelji se na izradi dokumentacije koja sadrži sljedeće faze:

- identifikacija (prepoznavanje) krajolika
- vrjednovanje krajolika
- ocjena osjetljivosti i ugroženosti krajolika
- izrada plana zaštite (korištenja) krajolika.

14 FISTER, P. (1992.), *Prostorna dediscina – nova spomenička vrednota*, „Varstvo spomenikov”, Ljubljana, br. 34/1992, str. 31

15 UNESCO, *Operativne smjernice za provedbu konvencije o svjetskoj bastini*, 1994.

16 Iako u Republici Hrvatskoj još uvijek nije izdana jedinstvena Krajobrazna osnova, postoje sektorske analize i studije koje su teritorij naše zemlje klasificirale prema krajobraznim obilježjima. Metodski pristup sa stanovišta sektorskih analiza objavljen je u: *Krajolik, sadržajna i metodska podloga Krajobrazne osnove Hrvatske*, Ministarstvo prostornog uređenja, graditeljstva i stanovanja, Zavod za prostorno planiranje, Zagreb, 1999.

17 BOGDANOVSKI, J. (1998.), *Landscape architecture, preservation and modelling selected problems*, Teki Krakowske, Krakow, str. 122

PRIKAZ BURGA-DVORCA VELIKI TABOR IZ GODINE 1787. NA RODOSLOVNOM STABLU OBITELJI RATKAJ, POVIJESNI MUZEJ U ZAGREBU, GRAFIČKA ZBIRKA

IDENTIFIKACIJA (PREPOZNAVANJE) KRAJOLIKA

Pokušaj otkrivanja značenja iz krajolika omogućava nam kontinuiranu osviještenost o svijetu koji nas okružuje, tražeci da obratimo pozornost na cjelovit vidljivi svijet u svome bogatstvu, raznolikosti, konfuziji i prekrasnoj kompleksnosti.¹⁸ Slijedom navedenoga, krajolik može biti interpretiran na mnogo razina – kao priroda, naseobina, artefakt, sustav, problem, bogatstvo, ideologija, mjesto, estetika itd.

U razvoju metodologije za prepoznavanje (identifikaciju) i dokumentiranje kulturno-ga krajolika važno je sagledati krajolik u kontekstu mjesta i vremena, odnosno povijesnih zbivanja i društveno-gospodarskih odnosa. Osim istraživanja i opažanja na terenu, temeljno je istraživanje krajolika kroz analizu arhivske građe, te pisanih i grafičkih izvora.

Dokumentiranje krajolika, osobito onoga nastalog spontanom razvojem, zahtijeva i druge vrste istraživanja, kao npr. usmenu predaju ili arheološka i etnološka istraživanja, kako bi se nadopunili arhivski podatci. Postoji velik opseg načina čitanja i istraživanja krajolika koja pružaju mogućnost širokog pregleda – od analiza grafičke i pisane dokumentacije, starih karata, veduta, grafika i fotografija do zračnih fotografija različitih veličina i razina detalja. Veliku važnost imaju zračne fotografije snimljene s većih visina jer pomažu pri otkrivanju uzoraka polja ili tragova napuštenih komunikacija i naseobina koje su nekad bile dio izvornoga stanja.

Analizom krajolika možemo razumjeti njegovu promjenu tijekom vremena; geneza krajolika može se pratiti usporedbom planova i povijesnih kartografskih prikaza iz raznih razdoblja s planom postojećega stanja. Preklapanjem planova iz raznih povijesnih razdoblja dolazimo do stanja nulte matrice, odnosno njegove najcjelovitije očuvane faze. Razumijevanje krajolika kao kontinuuma tijekom povijesti ključno je u određivanju njegove kulturne i povijesne važnosti.

PROSTORNI RAZVOJ NEKADAŠNJEGA VLASTELINSKOG POSJEDA VELIKI TABOR

Veliki Tabor spominje se kao vlastelinstvo u povijesnim dokumentima od 15. stoljeća,¹⁹ a smješten je u neposrednoj blizini naselja Desinić kojega se župna crkva sv. Jurja nalazi u popisu župa iz 1334. godine kao *Ecclesia s Georgii de Zotla*.²⁰ Vlastelinstvo Veliki Tabor, na području kojega se nalazila župna crkva, bilo je u sastavu poreznoga kotara Zagorje (*Cultellus de Zagorie*)²¹ na području Vrbovečke županije. Vlastelinstvo Veliki Tabor dobio je zbog ratnih zasluga u vojsci, boreći se pretežito u hrvatskim krajevima, od bana Ivana Korvina – Pavao Rattkay, kapetan četa, pripadnik mađarske obitelji de Ratkha, koja se u izvorima spominje još 1400. godine.²² Posjede Veliki Tabor i Jurketinec dobio je 1502. godine, a nešto kasnije (1524. godine) i Mali Tabor, tako da se u ispravama Pavao i njegova braća Benedikt i Ladislav nazivaju *Rattkay de Nagy et Kys Tabor*. Osim Tabora Rattkayi su od kralja 1507. godine dobili i posjed Klenovec, zvan i Vrbovec.²³ Kralj Ferdinand I. dodijelio je Rattkayima barunat 1559. godine, od kralja Rudolfa II. dobili su povelju o obnovljenom plemstvu i plemićkom grbu, a grofovski naslov 1687. godine od kralja Leopolda I. zbog 300-godišnjih vojnih zasluga u obrani Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva i kršćanske zajednice od turske najezde.²⁴ Dobrim gospodarenjem i ženidbenim vezama s plemićkim i velikaškim obiteljima (Konjski, Zabočki, Drašković, Čikulín, Patačić, Keglević, Erdödy itd.), stekli su brojne posjede i gradove u Hrvatskom zagorju.²⁵ Rattkayi su, osim svoga senioratskog grada Velikoga Tabora, izgradili i dvorce kao što je Velika Horvatska, koja se kao kurija spominje od 1571. do 1585. (dograđena je kao dvorac 1611. godine). Zatim Miljanu, koje je

18 BIRNBAUM, C. (1992.), *Protecting Cultural Landscape*, „National Tusthor Historic Preservation”, Washington, vol. 7, br. 3/1992.

19 ADAMČEK, J. (1980.), *Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine 15. do kraja 17. stoljeca*, Zagreb, str. 84

20 BUTURAC, J. (1944.), *Popis župa zagrebacke biskupije godine 1334*, Zagreb, str. 44

21 BUTURAC, J. (1944.), nav. dj. (bilj. 20.), str. 84. U kaptolskom desetinskom kotaru Zagorje desetina se ubirala u novcu prema sporazumu iz 1475. godine. Na velikotaborskom vlastelinstvu kmetovi su davali desetinu vina (gornicu) u sljedećim količinama: godine 1500. broj vinograda 274, desetina vina u vjedrima 1175,5. Na svakoga podložnika koji je dao desetinu žitarica na vlastelinstvu bilo je 2,3 vinograda, a na svaki kup pšenice i razi propisana su 3,5 vedra vina.

22 GULIN, A. (1995.), *Povijest obitelji Rattkay*, Zagreb, str. 11. Pisani izvori govore o obitelji u mjestu Ratkha na rječici Sajo u Gemerskoj, nekada nogradskoj županiji, gdje su posjedovali dobro po kojemu su se prozvali *de Ratkha*, a nakon dužeg vremena *Rattkay*.

23 GULIN, A. (1995.), nav. dj. (bilj. 22.), str. 14

24 PETKOVIC, M. (1993.), *Veliki Tabor bastina Ratkaja u Ratkaji Velikotaborski*, Zagreb-Veliki Tabor, str. 45

25 GULIN, A. (1985.), *Prilog proučavanju rodoslovlja i važnijih posjeda obitelji Ratkay*, „Ka” II-III, Zagreb, str. 61-85

izgradnja započela između 1579. i 1603. godine, a dovršena sredinom 18. stoljeća, te nešto kasnije kuriju Kraj na Susedgradskom vlastelinstvu.

Vlastelinski posjed Veliki Tabor (*Castrum Nagytabor d. Ratkay*) pripadao je grupi velikih posjeda u Zagorju jer je prema popisu ratnih daca iz 1543. godine zadužena svota iznosila 80 forinta.²⁶ Veci je od njega bio jedino posjed Kostel u vlasništvu Keglevića (150 forinta) i posjed Krapina (94 forinte). Nešto manji posjedi nalazili su se na padinama Ivansčice: Lobar (63 forinte), Bela (80 forinta) i Oštrc (52 forinte), a svi ostali posjedi (ukupno ih je bilo 50) imali su zaduženja manja od deset forinta. Prema podacima, na posjedu Veliki i Mali Tabor 1598. godine živjelo je 530 podložnika.²⁷

Krajem 16. stoljeća tadašnji vlasnik Velikoga Tabora, Ivan Rattkay, posjedovao je i sela Desinić, Sopot, Sela (danas Zagorska Sela) i Mali Tabor, koji su mu bili značajan izvor prihoda, budući da su od kralja Rudolfa II. 1590. godine dobili povlasticu održavanja sajmovi.²⁸ U ostavinskoj raspravi nakon njegove smrti navode se svi njegovi posjedi i gradovi: Donja Stubica, Susedgrad, Veliki i Mali Tabor, Kraj i još neki manji posjedi. Juraj Rattkay bio je vlasnik i grada Olimje u Štajerskoj.²⁹

Sedamnaesto stoljeće donosi neke promjene i u ustrojstvu feudalne privrede. Umjesto selišne poljodjelske proizvodnje prevladavajuće tijekom 16. stoljeća – koja je namirivala potrebe seljačkih zajednica, ali i zahtjeve vlastelina i tržišta – dolazi do proširivanja obradivih alodijalnih površina i aktiviranja poljodjelstva na njima. Velikotaborsko se vlastelinstvo prema opisu iz 1603. godine proširuje u svom alodijalnom dijelu pa uz svoju srednjovjekovnu utvrdu dobiva i nekoliko staja, kuću za konjanike, vinsku prešu, pa čak i zatvor, te kuću uhićenika. Tu se u njegovu sklopu spominju i četiri plemićke kurije: Miljana, Horvatska, Mali Tabor i jedna kurija u izgradnji (Kraj).³⁰

Nakon smrti posljednjega Rattkaya 1793. godine Veliki Tabor mijenjao je gospodare. Najprije je bio pod upravom Ugarske komore, zatim ga je od kralja Franje I. dobio grof Thuguth, austrijski ministar vanjskih poslova, a nakon njegove smrti ponovno je bio u vlasti Komore odnosno financijskog erara.³¹ Krajem 19. stoljeća posjed Veliki Tabor s gradom kupuju zagrebački trgovci braća Grünwald, u vlasništvu kojih je sve do Prvoga svjetskog rata. U tome je razdoblju došlo do preparcelacije, tako da je posjed rasparceliran i rasprodan seljacima iz okolice. Slikar Oton Iveković 1919. godine kupuje grad i deset hektara zemlje na licitaciji za 100.000 kruna.³²

Zbog velikih troškova popravka i održavanja staroga grada, Iveković su ga prodali u besćenje Banskoj upravi 1938. godine. Budući da je u Banskoj upravi bilo teškoća s njegovom novom namjenom, Veliki Tabor preuzele su časne sestre Družbe „Kćeri milosrđa” Trećega reda sv. Franje, koje su tamo vodile domaćinsku školu i brigu o djeci koja su u Prvom svjetskom ratu ostala bez roditelja.

IZVOD IZ KARTE JOZEFINSKE IZMJERE CIVILNE HRVATSKE VARAŽDINSKE ŽUPANIJE, 1765-1783., RATNI ARHIV U BEČU

IZVOD IZ KARTE PRVE KATASTARSKE IZMJERE K.O. KOŠNICA 1860., HRVATSKI DRŽAVNI ARHIV

IZVOD IZ REAMBULIRANE KATASTARSKE KARTE K.O. KOŠNICA 1894., OPCINSKI SUD U PREGRADI (GRUNTOVNICA)

26 Ognjište ili dim predstavljalo je poreznu osnovicu, na koju su svi oporezovani uplaćivali određeni iznos ratne dace. Taj se broj bitno ne razlikuje od broja kmetskih selišta – to znači da je zadužena svota približna broju kmetskih selišta. Zbog borbi s Turcima, u 15. stoljeću uvedena je nova izvanredna daca – ratna daca. Popisi ratnih daca sadrže sve vlastelinske posjede Križevačke, Varaždinske i Zagrebačke županije iz 1543., 1555. i 1601. godine. Izvor: KLAUČ, V. (1970.), *Povijest Hrvata*, sv. III, prvi dio, Zagreb, str. 34.

27 BUTURAC, J. (1944.), nav. dj. (bilj. 20.), str. 260

28 LASZOWSKI, E. (1901. i 1902.), *Sajamski privilegij za Desinić, Sopot, Sela i Mali Tabor. god 1590.*, VZA III., Zagreb 1901, 265-266; IV, 1902, 69.

29 Juraj Rattkay, najpoznatiji član obitelji Rattkay, kanonik, vojni propovjednik, povjesničar. U Beču izdaje 1640. godine djelo „Kripostzi Ferdinanda II...”. Pokopan je u zagrebačkoj katedrali 1666. godine.

30 ADAMČEK, J. (1980.), nav. dj. (bilj. 19.), str. 676

31 LASZOWSKI, E. (1895.), *Porodica Rattkaja*, „Prosvjeta” (list za zabavu, znanost i umjetnost), Zagreb str. 240

32 MARUŠEVSKI, O. (1978.), *Bilješka o jednom stanovniku Velikog Tabora*, „Kaj” III, Zagreb, str. 3-13

VIZURA NA KRAJOLIK VELIKOG TABORA,
DANAŠNJE STANJE

Nakon Drugoga svjetskog rata Velikim Taborom, kao opće narodnom imovinom, upravljao je Narodni odbor kotara Pregrada, koji ga je ustupio poduzeću „Sljeme” za sušionicu mesa, a potom „Poljoprivrednoj zadruzi Desinić” za skladište. Od daljnega propadanja Veliki je Tabor spašen 1981. godine kada je u njemu osnovan Zavičajni muzej. Danas je Veliki Tabor u vlasništvu Republike Hrvatske i njime od 1992. godine upravlja ustanova Muzeji Hrvatskoga zagorja. Prostor oko dvorca, koji je nekad bio dio alodijala Velikoga Tabora, uglavnom je zadržao parcelaciju s kraja 19. stoljeća, ali je u recentnom razdoblju na pojedinim parcelama na kojima u prošlosti nikad nije bilo građevina – došlo do nove gradnje. Osobito je nepovoljno stanje na južnoj padini u podnožju dvorca, u nekadašnjim vinogradima, te uz cestu koja iz Desinića vodi prema Miljani i Zagorskim Selima.

PROSTORNA ORGANIZACIJA I OBLIKOVANJE KRAJOLIKA VELIKOGA TABORA

Iz povijesnih izvora saznajemo da je vlastelinstvo Veliki Tabor u razdoblju od početka 16. pa do kraja 17. stoljeća bilo jedno od većih na području Zagorja.³³ Teritorij vlastelinstva protezao se na zapadu od rječice Sutle (granicom sa slovenskim zemljama – Štajerskom), na istoku je graničio s Krapinsko-kostelskim vlastelinstvom, dok je na jugu granica s Cesargradskim vlastelinstvom prolazila uz kuriju Velika Horvatska.³⁴ Gotovo u geometrijskom središtu teritorija vlastelinstva smješten je burg-dvorac, a sjevernije od njega nalazi se dvorac Mali Tabor. Ratkajev dvorac Miljana smješten je na zapadnom rubu u dolini rječice Sutle, dok južnu granicu određuje dvorac Velika Horvatska. Istočno od Velikoga Tabora, u njegovoj neposrednoj blizini, nalazi se naselje Desinić – sjedište crkvene župe od 14. stoljeća, a u 16. se stoljeću dobivanjem prava održavanja sajmovi (koje imaju i Zagorska Sela i Sopot) razvija i kao tržni prostor.

Glavna cestovna komunikacija koja je prolazila središnjim dijelom vlastelinstva jest transverzala koja je povezivala Pregradu i Desinić s naseljima u dolini rječice Sutle. Ta

33 ADAMČEK, J. (1980.), nav. dj. (bilj. 19.), str. 689

34 ADAMČEK, J. (1980.), nav. dj. (bilj. 19.), karta, str. 480

VIZURA NA SJEVERNE PADINE VELIKOG TABORA
S NASELJEM DESINIC

se cesta u Desiniću spajala s cestom koja je dolazila s juga dolinom potoka Horvatska, povezivala Tuhelj i naselja u južnome dijelu doline. Sjeverni, brdovitiji dio vlastelinstva nije imao značajnije cestovne veze, izuzev ceste koja je iz Pregrade prolazila prema Rogacu (a nalazila se na teritoriju Krapinsko-kostelskog vlastelinstva).

Na temelju analize kartografskih izvora od kraja 18. do kraja 19. stoljeća³⁵ može se pratiti izmjena trase te ceste na području uz burg Veliki Tabor. Krajem 18. stoljeća cesta je u odnosu na današnju prolazila bliže Velikom Taboru u jugozapadnom dijelu padine, na prilazu dvorcu. Sredinom 19. stoljeća spušta se na južniju (današnju trasu) kod raskrižja s cestom koja vodi prema Ivanicu Košničkom i kapeli sv. Ivana, a dalje prema zapadu koristi trasu današnjega prilaznog puta prema grupi kuća u podnožju kapele sv. Magdalene. Današnja je cesta dobila svoj konačni oblik na dijelu jugozapadno od dvorca krajem 19. stoljeća, kada se zbog strmine terena polaze s nekoliko serpentina preko tadašnje općinske šume, uz tok potoka. Kontinuitet ostalih cesta također se može slijediti analognim putem; osim tadašnje glavne prometnice³⁶ i mreža ostalih cesta (putova) bila je prikazana u 18. stoljeću: cesta koja sa sjeverne strane u podnožju brda Velikoga Tabora prolazi prema selima na padinama Desiničke gore, cesta koja vodi prema brdu sv. Magdalene, a na južnom je dijelu cesta koja prolazi prema sv. Ivanu Košničkom.

Analiza dijela karte Jozefinske izmjere Varaždinske županije (1765.-1783. godine)³⁷ na prostoru oko Velikoga Tabora pokazuje nam prostornu organizaciju i način izgrađenosti toga područja na prilično shematski način, budući da je rađena u mjerilu 1:28.000. Elementi reljefa prikazani su kratkim linijama, tako da različite gustoće linija iscrtavaju reljefno istaknute dijelove: brežuljke i prostore dolina. Od ostalih elemenata topografije prikazani su vodotoci (tokovi potoka), a tamnim točkama prikazane su šumske površine. Velike površine šume zatvarale su sjeverne i istočne padine brežuljka na kojemu je smješten burg-dvorac, dok su južna i zapadna strana padine

³⁵ Analiziraju se: karta Jozefinskoga premjera civilne Hrvatske (1865.-1880.) Varaždinska županija, sekcija 6, karta 1; katastarske izmjere k.o. Košnica i k.o. Desinic, Varaždinska županija iz 1861. godine i reambulirana katastarska karta iz 1884. godine, k.o. Košnica, list 4.

³⁶ Graficke oznake na navedenim kartografskim prikazima pokazuju da se radi o glavnim i sporednim cestama (putovima). Glavna se cesta po svojoj širini razlikuje od ostalih putova manjega značenja.

³⁷ Navedene karte nalaze se u Ratnom arhivu u Beču.

brijega bile otvorene. S južne strane burga, u dolini rubno zatvorenoj šumom, razdjelnicom dva brijega prolazila je spomenuta cesta iz Desinića prema dolini Sutle. Ceste i putovi prikazani su, s obzirom na njihov rang, linijama različite širine. Burg-dvorac Veliki Tabor, *Schloss Nagy Tabor*, prikazan je u svome shematiziranom obrisu (tlocrtnoj formi), zajedno s kulama i bedemom, kojima je u to doba još bio okružen. Selo Desinić koje se razvilo u podgrađu, kao tržni prostor s pravom održavanja sajмова i kao sjedište župe, povezano je s burgom cestovnom vezom. Na vrhovima okolnih brežuljaka smještene su kapele sv. Magdalene, sv. Margarete i sv. Ivana Košničkog. U neposrednoj blizini burga nije bilo izgradnje, izuzev njegovih alodijalnih zgrada koje su smještene na padini uz prilazni put.

Poznato je da je agrarni pejzaž odraz prirodnih okolnosti, ali i tehničkih i društvenih odnosa. Na izgled poljodjelskoga krajolika najviše su utjecali posjedovni odnosi šuma i pašnjaka u feudalno doba. Na sliku pejzaža utjecala je u velikoj mjeri geometrija parcela, stoga podatci o veličini parcela i kulturama koje se na njima obrađuju – na kartama prve katastarske izmjere katastarske općine Desinić i Košnica³⁸ – pokazuju da se velike parcele pokrivene šumama nalaze na sjevernim padinama brjegova, a velike livadne površine smještene su u nizinama uz potoke. Na južnoj padini u podnožju burga prostirao se velik vinograd. Hrvatskim je urbarom³⁹ ozakonjeno pravo kmetova na ispaše i drvarenja u vlastelinskim pašnjacima odnosno šumama, a sve do 19. stoljeća zadržani su posjedovni odnosi koji su vladali još u predfeudalno doba.⁴⁰ Može se zaključiti da su poljodjelske površine, koje su stvarane krčenjem sikara i šuma još u predfeudalno doba, zadržane sve do kraja 19. stoljeća. Analiza feudalne rente odnosno prirodne rente tijekom nekoliko stoljeća može nam približe ilustrirati izgled pejzaža i sliku života kroz najzastupljenije poljodjelske kulture i uzgajane životinjske vrste. Prevladavajuća kultura bili su vinogradi, zatim oranice sa žitaricama (pšenica, raž, zob, ječam, proso) i pašnjaci za stoku (volovi, krave, junad, telad), a u šumama su se žirom hranile svinje.⁴¹ Osim vinogradarstva struktura seljačke proizvodnje žitarica najbolje se odrazila u očuvanim registrima desetine – glavna kultura bila je proso⁴² što je i u 16. stoljeću osnovna žitarica u prehrani seljaka. Pšenica je u opsegu proizvodnje odmah iza prosa, a u 16. stoljeću smatrala se najvrjednijom krušaricom. Na seljačkim se poljima u 16. stoljeću uzgajalo dosta raži i ječma. U drugoj polovici 16. stoljeća na vlastelinstvu Veliki i Mali Tabor zasađivani su brojni novi vinogradi.⁴³

Zapadno od prilaznoga puta na padini brda ispod kapele sv. Magdalene, kao i na padinama prema Ivančiću Košničkom, rahlo je raspoređeno nekoliko građevina u obliku osamljenih gospodarstava.

Viši dijelovi južno položenih padina brjegova sv. Magdalene i Velikoga Tabora bili su obrađeni vinogradima, s time da se u podnožju Velikoga Tabora vinograd prostirao na jednoj velikoj parceli u vlasništvu Ratkaja, a poslije Komorske zaklade,⁴⁴ dok su vinogradi na području sv. Magdalene pripadali seljacima, a bili su na malim parcelama. U tim su vinogradima stajale i klijeti, a uza seoske putove bilo je smješteno nekoliko zadržnih kuća i gospodarskih zgrada (staja sa sjenicima).⁴⁵ Ovaj oblik zauzimanja i organizacije prostora potječe iz ranijega razdoblja kada je osnovni oblik naseljavanja na vlastelinstvu, a koji je i osnovna mjera feudalne rente, bio naseljeni kmetški (seljački) posjed – selište. Selište je u svome sastavu imalo oranice i livade, a u nekim dijelovima čak i manje dijelove šuma i vinograda. Uglavnom se radilo o okupljenom posjedu, tako da su se oko kuće i gospodarskih zgrada nalazile oranice i livade. Na takvim su posjedima mogle živjeti obitelji različitog broja članova koji su bili vlastelinovi podložnici. Veličina selišta varirala je na različitim područjima Hrvatsko-

38 Hrvatski državni arhiv, Zagreb, fond Državne geodetske uprave: karte 1. katastarske izmjere k.o. Košnica i k.o. Desinić u Varaždinskoj županiji

39 VEŽIĆ, M. (1882.), *Urbar hrvatsko-slavonski*. Zagreb, str. 287, 376, 423. Urbar je dopuštao mogućnost da se neki dijelovi pašnjaka mogu izdvojiti iz vlastelinskih u korist seljaka-korisnika, a preporučuje se da se mogu izdvojiti oni koji se ili vežu na njegovo urbarijalno zemljište ili su mu u blizini. Ti su pašnjaci patentom iz 1853. godine postali vlasništvom seljaka. Za zajedničke pašnjake stanje ostaje nepromijenjeno do 1857. godine, kada je donesen zakon o segregaciji. Tim se zakonom naređuje odcjepljenje pašnjaka i njihovo uređenje kao individualnih posjeda ili – ako su u sklopu novostvorenih zemljišnih zajednica – zadruga. Hrvatski urbar predviđa slučajeve odvojenoga iskorišćavanja šuma, tako da u takvim šumama pravo na drvarenje za ogrjev i građu imaju samo ona gospodarstva koja ih uživaju. Iako su vlasništvo vlastelina, ovako odijeljene šume doista su imale značenje urbarijalnoga zemljišta jer je zakon o segregaciji obuhvatio samo alodijalne šume (u kojima su kmetovi imali pravo drvarenja). Kod neizvlastenih šuma pravo drvarenja ostalo je nepromijenjeno sve do 1857. godine, kada je zakonom o segregaciji određeno da se iz šuma u kojima su podložnici imali pravo drvarenja odcijepi odgovarajući dio. Odcijepljene šume smatrale su se zajedničkim (zemljišne zajednice) i u njima su seljaci imali pravo uživanja prema broju ovlastenih prava, odnosno prema veličini kmetškoga selišta u feudalno doba. Te se seoske zajednice prema naredbi od 1897. godine nisu mogle dijeliti pa su zakonom iz 1947. godine prešle u sklop općenarodne imovine.

40 CRKVENČIĆ, I. (1958.), nav. dj. (bilj. 9.). Područje Hrvatskoga zagorja dijeli se na podgorsku zonu i zonu zaravni odnosno prigorja.

41 CRKVENČIĆ, I. (1958.), nav. dj. (bilj. 9.), str. 51

42 Proso se lako uzgajalo, ima kratko razdoblje vegetacije, a može se sijati na suhom i pjeskovitom tlu. U prehrani stanovništva proso je imalo onu ulogu koju je u novije doba dobio kukuruz, a sličnu prehrambenu ulogu imali su hajdina i sirak.

43 ADAMČEK, J. (1980.), nav. dj. (bilj. 19.), str. 265

44 Hrvatski državni arhiv, Zagreb, fond Državne geodetske uprave: karta 1. katastarske izmjere k.o. Košnica, 1861. VŽD. 81/81 br. 56, Županija Varaždinska i zapisnik *Parzellen Protocoll* općine Košnica 1861. Vinogradi su tada, kao i okolne livade,

ga zagorja od 10 do 12 jutara oranica i 4-5 kosaca livada. Iz ovih su se oblika naseljavanja poslije razvili zaseoci patronimičkih naziva. Ti su se zaseoci po prostornoj organizaciji sastojali od kuće i gospodarske zgrade (suše) s dvorištem. Uz kuću se pojavljivao pašnjak (pašinec) na kojemu su bila stabla voćaka i vrt.

Osnovno obilježje prostora bila je rahla raspršena izgradnja, okružena vinogradima na višim padinama, a oranicama na najnižim dijelovima. U blizini kapele sv. Magdalene, na posjedu Mije Krizmana, nalazila se škola, a osim kapele sv. Magdalene, na skrižju putova koje vode prema Velikom Taboru smještena je kapela poklonac na općinske zemljištu.

Ova prostorna organizacija zadržala se sve do kraja 19. stoljeća kada je posjed Veliki Tabor rasparceliran. Velika parcela s vinogradom, voćnjakom, oranicama i livadama u podnožju dvorca podijeljena je u pravilan raster od stotinjak malih parcela koje su rasprodane okolnim seljacima. Preparcelacijom su obuhvaćene i šuma Sedža na sjevernoj padini, kao i šuma Barislovec prema Ivanu Košničkom.⁴⁶

ASOCIJATIVNA OBILJEŽJA I PERCEPCIJA KRAJOLIKA VELIKOGA TABORA U LIKOVNIM PRIKAZIMA

Nadahnuće krajolikom i ljudskim stvaralačkim tragom unutar istoga trajno je prisutno u tematskoj riznici likovnih izričaja. Gotička umjetnost slikarstva afirmirala je, dugo vremena nakon klasičnoga razdoblja, *arhitektonski portret*⁴⁷ na kojemu su kao kulisa, uglavnom sakralnim narativnim temama, prikazane vedute gradova u pejzažnom kontekstu. Arhitektonski je portret, ovisno o razdoblju, stilu i slikarskoj tehnici, egzistirao kao zrcalni odraz stvarnoga prostora (realistički slikarski diskurs), romantizirana pejzažna scenografija ili apstrahirani mimetički artefakt.

Svaki od navedenih slikarskih postupaka implicira moduse isčitavanja zadane teme putem likovnih izvora. U slučaju ovom prilikom promišljane teme kulturnoga krajolika Velikoga Tabora, usporedno s korištenjem pisane dokumentacije, potrebno je konzultirati očuvane i poznate likovne izvore koji se referiraju na arhitektonsko-pejzažnu cjelinu burga-dvorca. Metodološki okvir čine tri polazišne pretpostavke: analiza slikovitog i značenjima bremenitog krajolika Velikoga Tabora u pisanim je izvorima gotovo neznatna, dok autori likovnih prikaza percipiraju nedjeljivu cjelinu burga-dvorca i njegova prostornoga konteksta, što pridonosi koherentnom isčitavanju ovoga sloja kulturno-spomeničke vrijednosti. Dodatni parametar homogenosti krajolika s likovnošću jest imanentnost potonjega u entitetu krajolika pod zajedničkim nazivnikom kompozicije, forme, prostora, boje i perceptivnog doživljaja. Treća pretpostavka što potvrđuje prethodne analogije jest sretna okolnost za koju je zaslužan jedan od vlasnika dvorca (od 1919. do 1938. godine) – slikar Oton Iveković, koji je prostorno okruženje stvarne egzistencije proživljavao kao likovnu temu, ostvarujući reverzibilan proces između pejzažnoga slikarstva i slikarske egzistencije.

Prvim likovnim izvorom s temom Velikoga Tabora smatra se rodoslovlje obitelji Ratkaj iz 1782. godine,⁴⁸ na kojemu je veduta plemićkoga grada, kao sekundarni motiv,⁴⁹ izvedena u desnom donjem kutu slike, ispod dominantnoga kompozicijskog motiva rodoslovnoga stabla s medaljonima članova obitelji. Veduta je na ovom plošnom i linearnom prikazu izvedena u perspektivnoj nespretnosti, ali s jasnom naznakom prostorne konfiguracije i točnog izgleda sklopa dvorca. Blago ukošenim postavom burga-dvorca naznačen je brežuljkasti teren, izoliran od ostaloga pejzaža i uokviren svijetlo plavim koloritom. Unutar obrambenoga zida i ispred glavnog ulaza jasno se raspoznaju tri stabla s krošnjama, dok je teren južne padine pokriven kultiviranom

pašnjaci, oranice, voćnjaci i sume, bili u vlasništvu Komorske zaklade.

⁴⁵ Hrvatski državni arhiv, Zagreb, fond Državne geodetske uprave; karta 1. katastarske izmjere k.o. Košnica, 1861. VŽD. 81/81 br. 56, Županija Varsždinska i zapisnik *Parzellen Protocoll* općine Košnica 1861. Na području sv. Magdalene nalazi se nekoliko osamljenih gospodarstava vlasnika Mije Kostruna, Ivana Kostruna, Gabre Ivankovica, Martina Decmana, Filipa Pasarica, Martina Krizmana i Martina Komeričkoga.

⁴⁶ Općinski sud u Pregradi, reambulirana karta katastarske izmjere iz 1894. godine, mjerničke radnje po provedenim diobama, potajno razdijeljenih zadruga, obavio je potpisani mjernik.

⁴⁷ MARTINDALE, A. (1996.), *Gothic art*, Thames and Hudson, London, str. 217. Ambrogio Lorenzetti je na fresci „Alegorija dobre i loše Vlade” (1338.-1340.) u Vijecnici u Sieni izveo portret grada s panoramskim prikazom širega prostora brežuljaka i kultiviranih površina.

⁴⁸ Ulje na platnu, 190x110 cm, Hrvatski povijesni muzej, Zagreb, inv. br. 8819 ŽMEGAC, A. (1991.), *Veliki Tabor – razvoj i značenje*, magistarski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, str. 11. Autor ističe da „do sada nisu poznati likovni prikazi grada iz razdoblja prije 1782. godine”. U skupini likovnih izvora navodi također nacрте iz 1820. godine za projekt dogradnje ulaznoga dijela grada, fond „Ugarska dvorska komora”, katastarski nacrt iz 1861. godine, fotografije Gjure Szabe iz 1911. godine, prve arhitektonske snimke Velikoga Tabora iz 1912. godine, arhitektonsku snimku iz 1969. godine, geodetsku snimku iz 1956., te detaljne karte „specijalke” područja između Pregrade i Sutle (*Rohitsch und Drachenburg* iz 1878. i *Rogatec* iz 1951.).

Ukoliko zaista ne postoji raniji prikaz Velikoga Tabora, razloge je moguće tražiti u izostanku produkcije vedutnoga slikarstva zbog teskih društvenih prilika u Hrvatskoj od 1526. godine do druge polovice 17. stoljeća. – Vidi o tome u: SCHNEIDER, M. (1977.), *Gradovi i krajevi na slikama i crtežima od 1800. do 1940.* Povijesni muzej Hrvatske, Zagreb, str. 9.

⁴⁹ SCHNEIDER, M. (1977.), *Gradovi i krajevi na slikama i crtežima od 1800. do 1940.* Povijesni muzej Hrvatske, Zagreb, str. 8. Rijetki slikari koji su u razdoblju prije 1800. godine slikali pejzaže i vedute, činili su to koristeći ih kao okvir glavnoj temi.

KAPELA SV. MAGDALENE I TRADICIJSKA KLIJET
U HUMU KOŠNIČKOM

TRADICIJSKO RASPELO NA CESTI PREMA IVANICU
DESINIČKOM

površinom, najvjerojatnije vinogradom, kako se to vidi i gotovo stoljeće kasnije – na katastarskoj karti iz 1861. godine,⁵⁰ što upućuje (a i kasniji likovni prikazi svjedoče) na kontinuitet održavanja vinogradarske kulture na ovom području.

Veduta Velikoga Tabora, sjedišta obitelji, integrirana u glavnu temu rodoslovnoga stabla, ima funkciju identifikacijskog elementa društvenog i kulturnog statusa Ratkajevih. Iako vjerodostojno prenošenje na platno zatečene situacije u prostoru pokazuje određeni morfološki verizam, na ovoj veduti iz 18. stoljeća očita je i slikarska sloboda u postupcima idealizacije i imaginacije širega pejzažnog okvira.

Sljedeći poznati likovni izvor s temom Velikoga Tabora potječe iz 1891. godine,⁵¹ više od stoljeća nakon vedute s obiteljskoga stabla, te iz doba novih vlasnika nakon izumiranja loze Ratkajevih 1793. godine. Riječ je crtežu perom i tušem Milana Sunka (1860.-1891.),⁵² akademskoga slikara lirski intoniranih krajolika u akvarelu i crteža povijesnih arhitektonskih spomenika.⁵³ Veliki Tabor na Sunkovoj grafici nije izolirani objekt percepcije ni samodostatan arhitektonski monument, već skladno uklopljeno zdanje u harmoničnom krajoliku, kojega je autentičnu cjelovitost s povijesnom arhitekturom autor vizualno akceptirao.

Riječ je o vjerodostojnom, „fotografskom” portretu širega pejzažnog prostora, obuhvaćenoga s točke drugoga po redu brijega jugoistočno od Tabora. U prvome planu ove široke vizure otkriva se istočna padina susjednoga južnog brijega (prvog ispred dvorca), raščlanjenoga putovima s drvoredima, te pokrivenoga livadama, oranicama i djelomično šumom. U sredini kompozicije, uz put koji prolazi sredinom brijega, kao i na spoju prvog i drugog plana u donjem desnom kutu kompozicije, izvedena je tradicijska kuća koja skromnom tipologijom postaje vrijednim i ravnopravnim sudionikom skladnoga dijaloga veličanstvenoga burga, slikovitoga krajolika i svakodnevnoga življenja. Drugom planu pripada brijeg s dvorcem koji suptilno dominira krajolikom, za koji se na ovom prikazu nameće usporedba s postamentom koji nosi skulpturu, poput svojevrstne prostorne uvertire. S promatračeve točke gledišta burg se uspinje kao vertikala koja mijenja sliku horizonta i uspostavlja snažnu interakciju pejzaža i arhitekture. I dok tlo južne padine oplemenjuju površine vinograda, koje definiraju vizuru i omogućuju vizualni prodor prema burgu, istočna strana padine (desni kut slike) pokrivena je gustom visokom šumom koja ublažava vizualni ponor i onemogućava nefokusiranost na glavnu temu. Treci plan, sjeveroistočno iza vlastelinskoga grada, definiran je brijegom pokrivenim gustom šumom.

Zbog svih navedenih elemenata i prostornih vrijednosti ova grafika može poslužiti kao transparentna poruka modaliteta očuvanja arhitektonsko-pejzažne cjelovitosti Velikoga Tabora, poštujući autentičan sklad prirode, arhitekture i tradicije.

Kvantitetom najplodniji opus s temom Velikoga Tabora ostvario je Oton Iveković, slikar koji je vlasnikom dvorca postao 1919. godine – nošen idealima ljepote i očuvanja spomenika, ali ne bivajući svjestan činjenice teških uvjeta održavanja.⁵⁴ Njegovim dolaskom na velikotaborsku scenu, slikarski subjekt i objekt postali su dijelom interaktivnog odnosa u kojemu je doživljaj poprimao jači intenzitet kada se štafelajna tema živjela i akumulirala svakodnevno u slikarskom duhu. Moguće je da se među potencijalnim razlozima kupnje dvorca primarno nalazila upravo slikareva fascinacija krajolikom jer se, prema Olgi Maruševski, „Iveković pojavio kao mogući spasilac, ali ga je možda još više privukao pejzaž što se prostirao oko njegova Grada”.⁵⁵

Slikarevo je oko prepoznalo bogatstvo krajolika i njegovu nedjeljivu cjelovitost s arhitektonskim spomenikom koji „sam stoji kao važna markacija širokog prostora kojim dominira”.⁵⁶ Prepoznao je ishodište i vertikalu organičkoga prostora kojemu su stre-

50 Hrvatski državni arhiv, Zagreb, fond Državne geodetske uprave, katastarska karta Košnice, V-20, 4-9-6, 963. Košnica, OR. 1861. 6-1-0., VŽD. 81/81 br. 56 Krunovina Hrvatska, Županija Varaždinska, Porezni ured Klanjec, Općina Košnica 1861., Z.K.IX, Z.K.VIII i zapisnik *Parzellen Protocoll* općine Košnica 1861. godine 56 v, 81 va. Prostor ispod južnih zidina dvorca, površine 149 klaft, zapremali su vinogradi, koji su, kao i okolne livade, pašnjaci, oranice, voćnjaci i šume, bili u vlasništvu Komorske zaklade.

51 *Ratkaji Velikotaborski u hrvatskoj povijesti i kulturi 1502.-1793.*, katalog izložbe, Veliki Tabor, 11. 09.-10.10.1993., Društvo „Veliki Tabor” Desinić, 72. Na izložbi su prikazana likovna djela s temom Velikoga Tabora, od obiteljskoga stabla iz 1782. (kat. 46), crteža perom i tušem Milana Sunka, prije 1891. (kat. 74), akvarela Otona Ivekovića, oko 1920. (kat. 75), ulja na platnu O. Ivekovića (kat. 71), ulja na platnu L. Griesbacha, 1940. (kat. 72), akvarela Josipa Uhljaka, negdje iz prve polovice 20. stoljeća, te ulja na platnu s prikazom Velikoga Tabora s jugoistočne strane O. Ivekovića.

mile sve vizualne silnice, ali koji je bio središte pejsažnoga mikrosvijeta s pogledom na „prostranstva što mu ih je oko moglo obuhvatiti s masivnih gradskih kula, daleko prema Štajerskoj, još dalje prema maglenoj dravskoj i mađarskoj ravnici, prema jugu do plavetnila Zagrebačke gore”.⁵⁷

Na platnu s portretom jugoistočnoga dijela dvorca,⁵⁸ Iveković u prvom planu, do polovice vertikalne kompozicije, oslikava livadu na jugoistočnoj padini, prošaranu kratkim potezima pastelnih boja, vjerojatno proljetnoga cvijeca, s jednim drvetom na komadu obrađene zemlje u lijevom kutu (vjerojatno pripadajućem voćnjaku), te šumom prema sjeveroistočnoj padini. Iako je Iveković posljednja dva desetljeća svoga životnoga i slikarskog puta posvetio stvaranju likovnih oda rodnom zagorskom kraju, zamijenivši velike povijesne teme lirskim pejsažnim motivima, na ovim posljednjima ipak prevladava duh memorije, akumuliran u arhitektonskom spomeniku. Veliki Tabor na Ivekovićevim slikama nije samo percipirani objekt u prostoru, nego likovna sinteza povijesne memorije i sažet vizualni simbol, istaknut kao dominantna vertikala od koje se slikar-promatrač ne udaljava previše, ne želeći je izgubiti u pejsažnim daljinama. Stoga na većini djela dvorac zaprema znatan dio slikarske kompozicije, uronjen u tek uži krajobrazni pojas.

Cjelovitosti povijesnoga tumačenja i arhitektonsko-umjetničke valorizacije Velikoga Tabora pridonosi promišljanje dvorca u kontekstu njegova širega pejsažnog okruženja, kojega su oblici konačno odredili morfologiju burga-dvorca i njegov vizualni identitet. Arhitektonski spomenik i krajolik dva su jednako vrijedna entiteta kojih prožimanje implicira visoke estetske vrijednosti prostora što bi bio okrnjen bez postojanja jednoga od njih jer „impozantna građevina ovog jedinstvenog burga čini se kao da je određena širokim krajobrazom isto toliko kao što je i okolina određena njegovom pojavom u širokom prostoru”.⁵⁹

U promišljanju teme likovnih izvora s motivima Velikoga Tabora i njegova krajolika, odabrana djela (veduta s obiteljskoga stabla, Sunkova grafika i Ivekovićeva ulja), nastala tijekom tri stoljeća, svjedoče o kontinuitetu zanimanja vedutnoga i pejsažnoga slikarstva za bezvremensku ljepotu Velikoga Tabora, naglašenu pitoresknim krajolikom zagorskih brežuljaka. I dok građevina, vremenu unatoč, egzistira kao postojan i mijenama nesklon entitet, simbol povijesne, graditeljske i umjetničke memorije, njezin prostorni okvir u različitim vremenskim prilikama podliježe promjenama oblika i boja, pozivajući na nove interpretacije. Arhitektonsko-pejsažna cjelina je živi organizam unutar kojega se stvaraju pomicne slike i drukčiji prostorni odnosi zavodljivih vizura, koji će u nekom božanstvenom trenutku nadahnuća ostati trajno zabilježeni u likovnom mediju – svjedočanstvu budućim tumačima o tadašnjem izgledu prostora.

VRJEDNOVANJE KULTURNOGA KRAJOLIKA

Temeljno polazište vrjednovanja kulturnoga krajolika Velikoga Tabora jest u sagledavanju međudjelovanja svih njegovih sastavnica – prirodnih i antropogenih. Pojedinačne vrijednosti u krajoliku (građevine, naselja i ostala kulturno-povijesna obilježja) moguće je zasebno analizirati i svaka je za sebe određena vlastitom vrijednosnom kategorijom. Na ukupnu vrijednost kulturnoga krajolika Velikoga Tabora, osim njegove zasebne arhitektonske i kulturno-povijesne vrijednosti, utječu i ostali graditeljski elementi u okolnom prostoru, kao primjerice niz očuvanih povijesnih etnoloških građevina (stambenih i gospodarskih) koje svjedoče o povijesnom kontinuitetu prostora.

Na temelju prepoznatih vrijednosti izdvajaju se oni dijelovi krajolika koji u sebi sadrže obilježja što ga odvajaju od ostaloga prostora, u kojima je ostvaren jasan međudodnos pojedinih sastavnica, čitljivost i prostorni identitet.

GRAFIKA M. SUNKA S MOTIVOM KRAJOLIKA VELIKOG TABORA 1894., HRVATSKI DRŽAVNI ARHIV

52 Hrvatski državni arhiv u Zagrebu, Grafička zbirka, inv. br. 1716, crtež perom i tušem, 124x175 mm, u paspartuu 276x312 mm. Nema točne datacije ovoga crteža, stoga se doba njegova nastanka smatra razdoblje prije 1891. godine (vjerojatno prethodno desetljeće), kada prerano umire njegov autor.

53 SCHNEIDER, M. (1977.), nav. dj. (bilj. 49.), str. 24. Opus pejsažnoga i vedutnoga slikarstva M. Sunka autorica promatra u kontekstu historiografije, povijesti umjetnosti i čuvanja spomenika kulture. Riječ je o značajnom doprinosu ovoga slikarskog žanra u navedenim disciplinama, u službi kojih su ostvarena djela neosporne dokumentarne vrijednosti (I. Kukuljević-Sakcinski, M. Pilar, E. Lašzowski, G. Szabo, A. Jirousek i dr.).

54 MARUŠEVSKI, O. (1978.), nav. dj. (bilj. 32.), str. 6

55 MARUŠEVSKI, O. (1978.), nav. dj. (bilj. 32.), str. 8

56 PREMERL, T. (1978.), *Veliki Tabor – Naša obaveza prema porukama baštine*, „Kaj” III, str.16

57 MARUŠEVSKI, O., (1978.) nav. dj. (bilj. 32.), str. 8

58 Ulje na platnu, 48,5x33,5 cm, Društvo Veliki Tabor

59 PREMERL, T. (1978.), nav. dj. (bilj. 56.), str. 17

VELIKI TABOR U KRAJOLIKU; SNIMIO: N. VRANIC, 1962.;
MINISTARSTVO KULTURE, UPRAVA ZA KULTURNI RAZVITAK,
FOTOTEKA

VELIKI TABOR U KRAJOLIKU; FOTOGRAFIJA IZ 1895.,
IZ OSTAVŠTINE OTONA IVEKOVICA, MINISTARSTVO KULTURE,
UPRAVA ZA KULTURNI RAZVITAK, FOTOTEKA

TRADICIJSKA KUĆA U OKOLICI VELIKOG TABORA

Estetski činitelji i perceptivni doživljaj, osjećaj prostora – najmanje su objektivne kategorije, a temelje se na dojmu koji se događa između krajolika i promatrača, te koji se povezuje sa zavlačajnošću i pripadanjem prostoru.

Da bi krajolik zadovoljio kriterije postavljene za njegovim proglašenjem i dobivanjem statusa kulturnoga dobra, moraju biti dokumentirana sva obilježja i kvalitete koje pridonose njegovu integritetu i važnosti. Integritet se može prepoznati kao preživljavanje (očuvanost) fizičkih karakteristika i obilježja krajolika određenoga povijesnog razdoblja. Parametri vrjednovanja integriteta jesu lokacija, raspored, međusobni odnosi, oblikovanje, materijali, vještine i percepcija (osjećaj mjesta).

Ne postoji jedinstvena metodologija istraživanja i vrjednovanja krajolika, već se ona ciljano formira za svaki pojedini slučaj, ovisno o njegovim sastavnicama.⁶⁰ Na temelju vrjednovanja pojedinih sastavnica kulturnoga krajolika, a prema stručnim kriterijima očuvanosti povijesnih struktura, određuju se zone zaštite – granice kulturnoga dobra. Pragmatično postavljene granice kulturnoga krajolika koje određuju njegovu zonu zaštite samo su jasno izraženi dijelovi fizičkih struktura: putovi, vrhovi brda, rubovi šume i sl., koji signiraju prostor kadrova slike Velikoga Tabora, doživljene iz najfrekventnijih povijesnih trasa komunikacija. Na rubovima tako određenih granica nalaze se prostorno istaknute građevine – orijentiri u prostoru (kapele, raspela i neke istaknute građevine), kao prostorni međaši na tragu definiranja nekadašnjih teritorijalnih granica posjeda. Da bi izrazila stvarne prostorne i egzistencijalne odnose, u mišljenju tijekom povijesnih razdoblja, zona zaštite kulturnoga krajolika Velikoga Tabora trebala bi biti postavljena fluidno, zatvarajući dinamička polja s jačom ili manjom koncentracijom prostornih, arhitektonskih i estetskih kvaliteta.

POSTUPCI ZAŠTITE KRAJOLIKA

Proces koji posjetitelju pruža mogućnost doživljaja krajolika kakav je nekad bio i postojao u određenom povijesnom razdoblju zahtijeva interpretaciju krajolika koja treba biti blisko povezana s integritetom i povijesnim stanjem krajolika te mogućnošću povezivanja njegova današnjeg karaktera s onim koji je definiran u prošlosti.

Tijekom planiranja procesa zaštite važno je osigurati očuvanje postojećih prepoznatih vrijednih obilježja krajolika. Prije bilo kakvih zahvata u krajoliku treba izraditi Plan održavanja i zaštite krajolika ili drugi sličan dokument.

Četiri glavna postupka za zahvate na krajoliku jesu:

- ODRŽAVANJE, koje je definirano kao čin (proces) primjenjivanja mjera potrebnih za održavanje postojeće forme, integriteta i materijala povijesnih sastavnica krajoli-

⁶⁰ Council of Europe osnovao je 1991. godine posebno strukovno tijelo *Group of specialists on Heritage landscapes and sites* sa ciljem razvijanja metode zaštite prostorne baštine i nadogradnje dosadašnjim metodama zaštite graditeljskoga naslijeđa. U sklopu djelatnosti UNESCO-a, 1991. godine predlaže se kategorija *cultural landscapes* (kulturni krajolik), te se počinju koristiti metodologije vrjednovanja i uspostava kriterija za upisivanje kulturnih krajolika na listu svjetske baštine: *Global Strategy for a Representative World Heritage List, in relation with the Convention for the Protection of the World Cultural and Natural Heritage*, UNESCO, Paris, Bureau of the World Heritage Committee, 1994.

ka. Djelovanje koje uključuje i idejne mjere za zaštitu i stabilizaciju krajolika usmjerava se u prvom redu na stalno održavanje i popravljavanje povijesnih materijala, a ne na zamjenu i novu izradu.

- REHABILITACIJA je definirana kao čin (proces) koji omogućava kompatibilno korištenje krajolika kroz popravke, alternacije i dodatke tijekom obnavljanja tih obilježja, a koja prenose njegove povijesne i kulturne vrijednosti.
- RESTAURACIJA je čin (proces) koji točno ocrtava formu, obilježja i karakter neke od sastavnica krajolika, a pojavljuje se u pojedinom razdoblju radi uklanjanja obilježja od ostalih razdoblja, kao i rekonstrukcije nedostajućih obilježja iz toga restauracijskog razdoblja.
- REKONSTRUKCIJA je čin (proces) ocrtavanja obilježja pomoću novih konstrukcija, forme, obilježja i detalja danas nepostojjećih i nepreživljenih obilježja krajolika (građevina, struktura krajolika ili nekih drugih obilježja), kojima je svrha uspostavljanje njegova izgleda u specifičnom povijesnom razdoblju i na izvornoj povijesnoj lokaciji.

Postupak upravljanja i održavanja krajolika mora biti temeljen na širokom opsegu profesionalnih znanja i sa stručnjacima iz područja arhitekture, urbanizma, pejzažne arhitekture, ekologije i održavanja krajolika. Primarni postupak za krajolik jest korištenje stručnih standarda, temeljenih na zaštitno-povijesnom pristupu, kao i odabir prihvatljivoga pristupa i okvira upravljanja. On se mora temeljiti na uvažavanju i prihvaćanju vrijednosti povijesnih osobina krajolika, razini povijesne dokumentacije i stupnju očuvanosti njegovih povijesnih vrijednosti i integriteta; postojećih fizičkih uvjeta, očuvanosti tradicionalnoga načina korištenja prostora i komparabilnosti s predloženim načinom korištenja koji može biti muzejski, znanstveni, turistički, pasivni ili aktivni, javni ili privatni.

ZAKLJUČAK

Kulturni je krajolik Velikoga Tabora jedinstvo prirodnih i graditeljskih struktura koje nizom raznolikih prostornih sekvenci predstavlja prepoznatljivu i znakovno snažnu sliku. To je, također, i dinamičan, ručno oblikovan prostor koji u sebi nosi niz vrijednosti, svjedočeci o načinu čovjekova života tijekom nekoliko stoljeća. Krajolik je promjenjiva struktura koja u sebi nosi konstante što ga u globalu čine nepromjenjivim, unatoč promjenama koje se događaju u njegovu trajanju od kasnoga srednjeg vijeka do danas, ali i u mijenama godišnjih doba. Želimo li očuvati prepoznate vrijednosti, prenijeti ih i budućim naraštajima, zadržati sponu prošlosti i budućnosti, sadašnje djelatnosti moraju biti vođene ispravnim načelima. Postoje brojne stručne metode i postupci, primjenom kojih bi se omogućio kvalitetan život krajolika, zajednice i pojedinaca (vlasnika zemlje), sudionika u korištenju i kreiranju prostora, ali je važno uspostaviti konsenzus oko prioriteta i sustava vrijednosti.

Prioritet je izrada Plana održavanja i zaštite krajolika Velikoga Tabora kojim bi se postavili ciljevi i programski okviri budućega života toga iznimnog prostora. Plan zaštite kulturnoga krajolika i odabrani postupci trebaju se zbog svoje složenosti temeljiti na nizu činitelja, a oni uključuju upravljanje i interpretaciju vrijednosti krajolika kao cjeline, u njegovu najvrjednijem razdoblju, integritetu i stanju individualnih obilježja krajolika. Za sve postupke treba pomno razmotriti mogućnosti i uvjete daljnega života krajolika kroz primarno stajalište prenošenja njegova značenja i vrijednosti za budućnost.

PRIZOR VELIKOG TABORA S PROZORA TRADICIJSKE KUĆE

LITERATURA

1. ADAMČEK, J. (1980.), *Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine 15. do kraja 17. stoljeca*, Zagreb
2. BAUDRILLARD, J. (1968.), *Simulacra and Simulations*, „Selected Writings”, Polity Press
3. BIRNBAUM, C. (1992.), *Protecting Cultural Landscape*, „National Tusthor Historic Preservation”, Washington, vol 7, br. 3/1992.
4. BOGDANOVSKI, J. (1998.), *Landscape architecture: Preservation and modelling selected problems*, Teki Krakowske, Krakow
5. BUTURAC, J. (1944.), *Popis župa Zagrebačke biskupije godine 1334*, Zagreb
6. CRKVENČIĆ, I. (1958.), *Prigorje planinskog niza Ivancice*, Radovi Geografskog instituta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb
7. FISTER, P. (1998.), *Prostorna dediščina – nova spomenička vrednota*, „Varstvo spomenikov”, Ljubljana, br. 34/1998.
8. GULIN, A. (1995.), *Povijest obitelji Rattkay*, Zagreb
9. GULIN, A. (1985.), *Prilog proučavanju rodoslovlja i važnijih posjeda obitelji Rattkay*, „Kaj” br. 2-3/1985, Zagreb
10. HALL, E.T. (1965.), *The Hidden Dimension*, New York
11. HEIDEGGER, M. (1954.), *Bauen, Wohnen, Denken und Aufsätze*, II. dio, Pfulingen
12. JELICOE, G. S. (1987.), *The Landscape of Man*, Thames and Hudson, London 1975, Revised edition 1987.
13. LASZOWSKI, E. (1895.), *Porodica Ratkaja*, „Prosvjeta” (list za zabavu, znanost i umjetnost), Zagreb
14. LASZOWSKI, E. (1901.), *Sajamski privilegij za Desinic, Sopot, Sela i Mali Tabor godine 1590*, VZA III, Zagreb
15. LYNCH, K. (1974.), *Slika jednog grada*, Beograd
16. MARTINDALE, A. (1996.), *Gothic Art*, Thames and Hudson, London
17. MARUŠEVSKI, O. (1978.), *Bilješka o jednom stanovniku Velikog Tabora*, „Kaj”, br. 3/1978, str. 3-15
18. PETKOVIĆ, M. (1993.), *Veliki Tabor baština Ratkaja*, u: *Ratkaji Velikotaborski*, Zagreb-Veliki Tabor
19. PREMERL, T. (1978.), *Veliki Tabor – naša obaveza prema porukama baštine*, „Kaj”, br. 3/1978, str. 15-21
20. SCHNEIDER, M. (1977.), *Gradovi i krajevi na slikama i crtežima od 1800. do 1940*, Povijesni muzej Hrvatske, Zagreb
21. SCHULZ, C. N. (1975.), *Egzistencija, prostor, arhitektura*, Beograd
22. SCHULZ, C. N. (1982.), *Genius loci*, Stuttgart
23. (1994.) UNESCO, Operativne smjernice za provedbu konvencije o svjetskoj baštini
24. VEŽIĆ, M. (1882.), *Urbar hrvatsko-slavonski*, Zagreb
25. ŽMEGAČ, A. (1991.), *Veliki Tabor – razvoj i značenje*, magistarski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb
26. (1993.), *Ratkaji Velikotaborski u hrvatskoj povijesti i kulturi 1502.-1793*, katalog izložbe, Društvo Veliki Tabor, Desinic

IZVORI

Hrvatski državni arhiv, Zagreb: Grafička i kartografska zbirka, Fond Državne geodetske uprave
 Hrvatski povijesni muzej, Zagreb
 Općinski sud u Pregradi
 Ministarstvo kulture, Uprava za kulturni razvitak, Fototeka